

i vlast. Mnogo ima u tom radu novoga i do danas nepoznatoga za prošlost naših zemalja, mnogo ima nanovo kritički obrađene građe. Ali ima i nekih nedostataka; osim onih opštih, koje sam spomenuo, ima i detaljnih, naročito, takvih, koji se tiču lokalizacije i datacije u nekim ispravama, pa i nekih isprava samih, i to baš onih našeg teritorija. Na primer: regist broj 11, pogrešna lokalizacija Duino; broj 73, pogrešna lokalizacija Lescah i Conere; broj 89 i 99, pogrešna lokalizacija Creine; broj 152, pogrešne lokalizacije nekih mesta, koja su pripadala samostanu Rosazzo; broj 319, pogrešne lokalizacije nekih mesta u goričko-akvilejskom dogovoru iz 1202; kod brojeva 290, 429, 537 i 811 pogrešne su redukcije datuma po bolonjskom načinu.

Sledeće knjige goričkih regista obuhvatiće, prema nacrtu autorovu, građu sve do 1500 godine, kad su gorički grofovi izumrli i kad je njihova zemlja potpala pod Habsburgovce.

Milko Kos

RADOVI E. SICARDA O ZADRUZI KOD JUŽNIH SLAVENA

- I. La Zadruga Sud-slave dans l'évolution du groupe domestique, Editions Ophrys, Paris 1943, str. 705.
- II. La Zadruga dans la littérature serbe (1850—1912), Editions Ophrys, Paris 1943, str. 139.
- III. Problèmes familiaux chez les Slaves du Sud, Editions familiales de France, Paris 1947, str. 207.

I.

Prof. E. Sicard radio je u Beogradu prije drugoga svjetskog rata kao suradnik »Institut d'Études françaises« Univerziteta u Beogradu i kao nastavnik na njegovim fakultetima. Preko šest godina prikupljao je građu za svoj opsežan rad, u kojemu je pokušao sintetizirati dosadašnje nazore o zadruzi u teoriji, što ju je izgradio na temelju socioloških postavaka svog učitelja E. Lasbaxa. U prvoj knjizi prof. Sicard izlaže svoju teoriju o južnoslavenskoj zadruzi, u drugoj, koja je izašla iste godine, potkrepljuje svoje izvode spomoću podataka iz srpske književnosti. Treća knjiga, objavljena poslije boravka prof. Sicarda u slobodnoj Jugoslaviji, pokušava izmiriti zaključke prvih dviju knjiga sa socijalističkom stvarnošću naše domovine.

Ovo je prvi pokušaj jednog francuskog učenjaka, da istražuje problem zadruge i njezinu važnost u društvenom životu Južnih Slavena. Pri ocjenjivanju ovog pokušaja valja imati na umu, da je pisac predstavnik zapadne buržoaske nauke, koja ga je odgojila i od čijih idealističkih postavaka on polazi, kada želi dati svoje mišljenje o raznim pojavama društvenog života.

Za vrijeme sveučilišnih praznika prof. Sicard istraživao je na terenu život jugoslavenskih seljaka te je tako u neposrednom kontaktu sa stvarnosti prikupljao brojne materijal o zadruzi i o društveno-ekonomskom životu u zabitnijim krajevima Jugoslavije. On je vršio istraživanja i u susjednim zemljama, da sakupi podatke za usporedbe sa stanjem u Jugoslaviji te je putovao po Bugarskoj, Rumunjskoj, Alba-

niji, Grčkoj, Mađarskoj i Evropskoj Turskoj. Kroz osamsto dana stvarnog rada na terenu prof. Sicard ispitaio je u Jugoslaviji tristasedamdeset i pet zadruga ili seljačkih porodica, pedeset i tri u Rumunjskoj, trideset i pet u Grčkoj, po dvadeset i pet u Bugarskoj, Albaniji i Mađarskoj i deset u Evropskoj Turskoj. Udara u oči, da pisac nije opsežnije istraživao zadružni način života u Bugarskoj i u Albaniji, jer materijal, što ga pruža dvadeset i pet zadruga, nije dovoljan, da se stvore zaključci o stanju zadružnog života u tim zemljama prije II. Svjetskog rata. Bilo je naročito potrebno zadržati se na zadrugama u Albaniji, jer bi to možda očuvalo pisca od jednostranih zaključaka, što ih stvara smatrajući zadružni način života kao specifično slavenski.

Drugi izvor, kojim se autor služi, pismeni je materijal, bilo da se radi o historijskim dokumentima, naročito zakonicima i zakonima, bilo o mišljenjima pojedinih sociologa, geografa i etnografa — naročito J. Cvijića i njegove škole — koje nabraja u bibliografiji na kraju knjige. Pada u oči, da se pisac veoma malo ili skoro uopće ne služi materijalom iz hrvatskih izvora, izuzevši razne zakone, a niti se ne osvrće na mišljenja hrvatskih historičara o zadrugi, koje čak ni ne spominje u svojoj bibliografiji. Čini se, da pisac ne pozna neke izvore, na pr. Poljički statut, kao ni radove Račkoga,¹ Klaića² i Spevca.³ Ovo ima za posljedicu, da prof. Sicard temelji svoje zaključke o postanku zadruge samo na izvodima iz činjeničnog materijala, što ga je sam sakupio, kao i na podacima srpske nauke. Ova jednostranost u korišćenju historijskog i etnografskog materijala vodi do pogrešaka. One postaju naročito napadne, kada pisac pravi opće zaključke na temelju pojedinačnih činjenica, koje su specifične samo za neka područja Jugoslavije. Tako na pr. čitalac stiče utisak, da je religiozni element u obliku krsne slave jedna od općih karakteristika zadruge bez obzira gdje se ona nalazila. To bi vrijedilo i za područje Hrvatske, što ne odgovara stvarnosti. Jednostranost u izboru materijala, koja nije ničim opravdana, vodi do toga, da pisac tumači razvitak seoskih društveno-ekonomskih odnosa u Jugoslaviji spomoću podataka, koji su karakteristični samo za pojedine dijelove njezina teritorija. Osim toga pisac ne spominje glavna djela nekih inostranih historičara o zadrugi, kao Kadlecova⁴ i Peiskerova.⁵

Prof. Sicard ispravno prosuđuje pomoćnu ulogu, što je literatura može imati u sociološkim istraživanjima, kada realistički opisuje život, naročito na selu. U posebnoj knjizi pisac je sakupio podatke o zadrugama iz radova srpskih pisaca, jer se »srpska literatura od 1850.—1912. pokazuje kao pomoćna nauka u odnosu prema sociologiji srpskog seljaka« (II, 31).⁶

¹ *Hrvatska prije XII. vijeka* (Rad JA LVI i LVII), *Unutarnje stanje Hrvatske prije XII. vijeka* (op. cit. LXX, LXXIX, XCI, XCIX, CV, CVI), *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga* (Beč 1861).

² *Hrvatska plemena od XII.—XVI. stoljeća* (Rad XLVII).

³ *O jurističkoj naravi zadruge u »Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina«*, Zagreb 1883.

⁴ *Rodinný nedíl čili zadruga v právu slovanském*, Praha 1898, *K »Slovu o zadrugze«*, Praha 1900, *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin právních*, Brno 1901.

⁵ *Die Slavische župa*, Weimar 1897, *Slovo o zadrugze*, Praha 1899.

⁶ Rimskim brojevima označujem radove prof. Sicarda onim redom, kojim su raspoređeni u naslovu ovog prikaza.

Osvrćući se na svoj metod istraživanja, prof. Sicard polazi od pretpostavke, da je pogrešno primjenjivati na evropske narode one opće zaključke o društvenim ustanovama primitivnih naroda van Evrope, koje se utvrdilo na osnovi ispitivanja njihova života. On oštro kritizira Durkheima i njegovu teoriju o klanu, smatrajući kroz pogrešnim stajalište, da su klanovi predstavljali »primitivni tip političkog društva« (I, 28). Na ovaj način pisac ne samo da nije čuo proces društvenog razvitka od nižih oblika prema višima, nego također zabacuje opću zakonitost razvitka u društvu. Prema tom stajalištu naučni ideal bio bi »možda, s obzirom na današnje društvene znanosti, da svaki učenjak ograniči svoja istraživanja na etničku grupu, čiji su mentalitet i reakcije istovjetne njegovim vlastitim« (I, 27). Zato prof. Sicard traži, da se u istraživanju društvenih pojava dađe prioritet onima, koje se bave ispitivanjem društvenog života evropskih naroda, s time, da se zabaci svaka analogija s uređenjima primitivnih naroda van Evrope. Takav nazor otvara vrata anarhiji u nauci, ukoliko bi se svaki narod zajedno sa svojom sociologijom ogradio od drugih naroda. Onda bi se nauka o društvu i njegovu razvitku pretvorila u deskriptivne opise načina života pojedinih naroda, odvojene jedni od drugih i bez međusobne povezanosti. Slijedeći piščevu preporuku, Evropljani ne bi smjeli istraživati društveni život primitivnih naroda te bi dosljedno provođenje ovog načela ograničilo razvitak nauke. Očito je, da ni piscu, kao ni njegovu učitelju E. Lasbaxu, nije jasan pojam opće zakonitosti u društvenom razvitku i da stoga miješa nužnost u društvenom životu sa slučajnošću pojava, u kojima se ona pokazuje. Jedno je tvrditi da kod Australaca postoji totemizam kao prvotan oblik religije,⁷ a posve je druga — opći zaključak, da magija i animizam predstavljaju prve oblike religioznih shvaćanja kao posljedica nepoznavanja prirodnih sila, s kojima su se borili pripadnici primitivnih društvenih oblika, da osiguraju sebi život. Prof. Sicard ne razlikuje opće od posebnoga: on ispravno negira, da bi u Evropi postojali potpuno isti oblici društvenog života kao i kod primitivnih naroda vanevropskih zemalja; ali on ide dalje i tvrdi, da razvitak društvenih oblika u Evropi treba ispitivati *van svake veze* s načinom života vanevropskih naroda i da se on može tumačiti samo spomoću zaključaka, izvedenih iz evropskih ustanova. Razlozi bi za to bili: materijal na području Evrope je bliži; može se lično ispitivati, a ne temeljiti svoja izlaganja na većoj ili manjoj vjerodostojnosti etnografa, koji istražuju vanevropske krajeve; evropske društvene ustanove mogu se bolje razumjeti stoga, što je »opći mentalitet rase« (I, 28), koji karakterizira ustanova nekog naroda i koji utječe na njihovo stvaranje, mnogo bliži Evropljanima, nego isto takav mentalitet vanevropskih naroda. Iz toga slijedi ovaj zaključak: ako učenjak pozna »cilj, do kojega je stigla evolucija ovih naroda, ovih rasa, ovih nacija, upoznavajući na način, koji nije dalek od sigurnog, polaznu točku i uspijevajući utvrditi barem neke stupove na dugom putu, koji leži između te dvije krajnosti, onda mu je gotovo lako utvrditi s najvećom mogućom sigurnošću, evolucionni smjer, što su ga slijedili ovi narodi, ove rase, ove nacije« (I, 27). Dobiva se dojam, da je s obzirom na metod pisac ipak imao suviše povjerenja u svoje snage, kada potpuno zanemaruje opću problematiku razvitka prvotnih društvenih oblika bez obzira gdje se oni nalazili. On je još više otežao svoj zadatak time, što polaže težište istraživanja na duhovne faktore, koji su mu određujući uvjeti društvenog razvitka. Uz takve pretpostavke jasno je, da

⁷ Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Pariz 1912.

stvarnost društvenog života ne potvrđuje njegove zaključke. Štaviše u zadnjim rečenicama glavnog njegova djela posve se jasno pokazuje politička tendencija, koja smatra zadrugu konzervativnim faktorom u kapitalističkom društvenom uređenju.

Valja također istaknuti, da se pisac nalazi u protuslovlju sa samim sobom, kada kritizira Durckheima zato, što shvaća klan kao primitivni politički oblik, i kada ga nešto kasnije, zajedno s E. Lasbaxom, smatra takvim, jer se u klanu nalazi klica države.

Sljedeći E. Lasbaxa, prof. Sicard citira njegove samovoljne definicije plemena i klana. Pleme je »nacionalna grupa u fazi početnog nomadizma« (I, 309), a klan, ova ista grupa, koja se stalno nastanila na određenom teritoriju. Koliko te definicije odgovaraju naučnom kriteriju, pokazuje opaska da u plemenu vlada »slobodno spolno općenje« (I, 379). Ovo identificiranje plemena s hordom pokazuje, da bi pisac u ovom pojmu obuhvatio svekolike oblike društvenog života počevši od horde pa sve do dvanaest hrvatskih plemena iz XI. i XII. vijeka, iako već tada postoji feudalna država.⁸

Povezivanje pojma plemena s nomadskim načinom života ima za posljedicu da Slavene, prije njihova dolaska na Balkan treba smatrati nomadima, t. j. stočarima, dok nema nikakve dvojbe o tome, da su se Slaveni u ono doba pretežno bavili ratarstvom. Pisac uopće ne postavlja pitanje kakvo je bilo društveno uređenje kod Slavena prije njihovih seoba na Balkan. Zanemarivanje podataka iz historije Slavena kao i nedovoljno poznavanje nekih djela o postanku zadruge vodi k tome, da piscu nije ništa poznato o falsifikatima V. Hanke, jer on smatra Kraljodvorski rukopis autentičnim dokumentom. Zato se prof. Sicard poziva na Libušin sud kao na dokaz, da je u ono doba, iz kojega potječu te »nacionalne pjesme Češke«, već postojala izvjesna specijalizacija rada između muškaraca i žena (I, 567). Pisac više voli mutne teorije, koje naziva sociološkim, nego provjereni materijal iz prahistorije Slavena. To mu se onda osvećuje takvim griješkama.

Ove uvodne primjedbe potrebne su, da se pristupi ocjeni rada prof. Sicarda i njegove važnosti za razvitak nauke o društvu.

Svoje je glavno djelo »Južnoslavenska zadruga u razvitku kućne grupe« prof. Sicard podijelio na uvod, u kojemu prikazuje historijat svojih istraživanja i osnovne postavke svog metoda, i na pet dijelova. Tim dijelovima dao je ove naslove: 1. Elementi zadruge, 2. Raspadanje, 3. Stvaranje, 4. Usporedbe i 5. Lokalizacija. Već sama raspodjela gradiva pokazuje, na koji je način autor pristupio rješavanju problema postanka zadruge kao i analizi njezinih funkcija u prošlosti i sadašnjosti. Osnivajući svoje izvode na ispitivanju pojedinih zadruga, koje su postojale tridesetih godina ovog vijeka, autor pojedinačno istražuje njihove sastavne elemente te s pomoću ovih konkretnih opažanja i neprovjerenih i nepotvrđenih postavaka tumači proces njihova raspadanja. Utvrdivši pojedine faze tog »proces«, pisac se vraća u prahistoriju, da samo spomoću dosta neodređenih definicija plemena i klana stvara zaključke o historijskom postanku zadruge. Povezavši proces raspadanja i stvaranja zadruga u jednu cjelinu, on traži analogne društvene oblike u zemljama, koje graniče s Jugoslavijom, kako bi mogao zaključiti, da je zadruga — općenito uzevši — tipično južnoslavenska ustanova. Služeći se ovim zaključkom, autor s jedne

⁸ Usp. pleme Mogorovića, koje se još u XIII. vijeku seli iz Lučke županije u Liku. Klaić, *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća*, Rad CXXX, str. 45. i 46.

strane lokalizira zadrudni način života kao poseban oblik porodičnog života Južnih Slavena, a s druge ga smatra kao »određenu društvenu pojavu u evoluciji« kućne grupe, »kućne ekonomije«, »nacionalne ekonomije« i »nacionalno psiho-sociološke evolucije« (I, 552, 567, 583, 605). To mu onda dopušta da završi maštanjem o »novom Preporodu« društva, »koji se nalazi u toku izvršenja« (I, 657). U njemu će se zadruga vinuti do svog »nacionalnog i državnog oblika« (I, 656) i tako postati temelj čitavog društvenog života protiv nadiranja komunizma.

Udara u oči činjenica, da pisac nije počeo ispočetka, t. j. s postankom zadruga, već s njezinim raspadanjem. Budući da ne priznaje način proizvodnje kao određujući uvjet društvenog razvitka, silom svog apriornog stanovišta mora on okrenuti red prirodnog procesa razvitka, kako bi pokazao, da je zadrugi prirodna neka posebna sposobnost obnavljanja, preporadanja i ponovnog rađanja, sposobnost, koja u njegovu izlaganju dobiva mistički karakter. Mnogo bi jednostavnije bilo da se istakne, da »kooperativna zadruga« ne predstavlja nikakvo preporadanje ili ponovno rađanje rodbinske zadruga, već jedan oblik kolektivne proizvodnje, nametnut posebnim materijalnim uvjetima života.

Prvi dio počinje s terminološkim ispitivanjem naziva »zadruga«. Pisac se slaže s kritikom V. Bogišića, koji prigovara, da se narod nigdje ne služi tim izrazom, ali pri tome konstatira, da se on udomaćio, naročito u zakonodavstvu i u naučnoj literaturi.

Poslije kratkog, da ne kažemo površnog, nabranja odredaba Dušanova zakonika, gradskih statuta Dubrovnika i drugih dalmatinskih gradova, austrijskog zakonodavstva u Vojnoj Krajini, srpskoga Građanskog zakonika, propisa bosanske i turske države, pisac ističe, koji su u ono vrijeme bili elementi zadruga. To su zajednica krvi, života i rada, zajednica imetka i ustanova domaćina, koji njome rukovodi. Utvrdivši te elemente, pisac razlikuje njihovu »statiku« — t. j. stanje u sadašnjosti, od njihove »dinamike« t. j. procesa raspadanja i nastajanja. Stoga ispituje sadašnje oblike zadrudnog života, da kasnije može preći na sam proces njihova razvitka.

Po njegovu mišljenju »tradicionalni običaji« (I, 65) zahtijevali su, da zadruga sačuvaju osobinu krvnog srodstva kao uvjet da mogu postojati. I u tome pisac vidi, kako »moralni elemenat kućne grupe« prevladava nad »ekonomskim elementom«. Zato smatra, da je primanje u zadrugu pobratima, zeta, vanbračne djece, slugu i stranaca muškog spola jedna nova pojava, koja pokazuje jačanje ekonomskog elementa u sustavu »kućne grupe« na štetu »moralnog«. Baš zbog toga, što ne posmatra nužnost ekonomskog života u prvobitnoj zajednici, piscu je izbjeglo, da su to nužne pojave u svim primitivnim društveno-ekonomskim jedinkama, uvjetovane nestašicom radne snage. Bez obzira, da li se radi o sjevero-američkim Indijancima, urođenicima Melanezije ili nekim plemenima Indije, kao što su Baiga, svi oni usvajaju tuđince, kada žele uspostaviti količinu radne snage, koja se smanjila. Ovo je naročito istaknuto u običajima sjevero-američkih Indijanaca, koji su redovito ubijali svoje zarobljenike. Ali bi ih usvajali, kada bi broj radne snage spao zbog gubitaka u ratu. Ovo je jedan primjer, da ne zadovoljava onaj metod, koji hoće tumačiti društvene ustanove evropskih naroda samo s podacima iz njihova života.

Spomoću genealoških tablica i fotografija pisac pokazuje važnost rodbinskog faktora za zadrudni život na primjerima iz okolice Dakovice, Šar-planine, Nevesinja, Bele Palanke, smatrajući da je krvno srodstvo glavni i osnovni elemenat

zadružnog života. A takav je elemenat zato, što će »svi drugi — čak i onaj na kojem se temelji autoritet (domaćina — O. M.) — skrenuti nas prema razmatranjima ekonomskog reda, dok će ovo »načelo zajednice po krvi zadržati nas na jednom jedinom planu moralnosti, duhovnih snaga« (I, 87). Ovaj duhovni momenat, dakle, određuje suštinu zadruga kao jednog porodičnog oblika, koji je, kako će to pisac kasnije tvrditi, specifičan samo za Slavene.

Drugi osnovni elemenat zadruga predstavljaju »dva bitna čina zajedničkog života, početak i uzimanje obroka na jednoj strani, razni načini rada, od posla, što ga svakog dana određuje glavar porodice, do specijalizacije u radu, na drugoj« (I, 89). Analizirajući razne oblike zgrada od nastambe, u kojoj još nisu odvojene kuća od staje, pa do posebnih građevina, u kojima stanuju pojedini zadrugari, pisac smatra, da je ovaj proces razvitka proizvod težnje za raspārčavanjem i individualizacijom zato, što u seoski život sve više prodiru »moderne navike i običaji« (I, 95). Opisavši detaljno razne načine uzimanja obroka, pisac se osvrće na početke specijalizacije rada kod muškaraca. Nasuprot tome rad žena ne pozna specijalizacije: svaka od njih vrši sve poslove, predviđene za njih, prema utvrđenom redosljedu. I ove činjenice pisac pokušava tumačiti »etičkim momentima« (I, 105), iako je očito, da specijalizacija nastaje u vezi s proizvodnjom viškova za razmjenu, t. j. kao proizvod potrebe, da se sa što većim mogućim savladavanjem tehnike nekog određenog posla postigne što veći radni efekat.

Na kraju pisac ističe, da ima izuzetaka od pravila zajedničkog života, kao što su pečalbari i činovnici. I jedni i drugi doduše rade izvan svoje zadruga, iako privređuju za nju. Pisac gleda buduću promjenu temelja zadružnog života u ovoj ekonomskoj aktivnosti nekih zadrugara, koja se odvija izvan njegova sklopa. I ovdje pisac, dosljedan svom mišljenju, da zadruga ispočetka ima same etičke temelje, ne vidi da odvojeni život zadrugara, koji za njih privređuju izvan same zadruga, kao i nesrodničke zadruga, nisu drugo nego pojave raspadanja ovog primitivnog društveno-ekonomskog oblika u uvjetima kapitalističkog društva.

Dalji elemenat zadruga je zajednički imetak. Uzevši kao primjer zadrugu Spasića u Skopskoj Crnoj Gori pisac nabraja u njezinu imetku zemlju, zgrade, namještaj, životinje, i ono, što svake godine rodi u žitu, kukuruzu, krumpiru, duhanu, vinu, rakiji i voću. Sve, što je vlasništvo zadruga, dijeli se na dva dijela: na djedovinu, koju su zadrugari dobili od svojih preda, i na ono, što su stekli svojim radom. Nadalje pisac proučava prava muškaraca i žena u odnosu prema zadružnom imetku. On ističe, da pravo na određeni njegov dio imaju muškarci, punopravni članovi zadruga, dok kćerima pripada samo pravo na stan, odjeću i hranu prije udaje. Tumačeći ovu pojavu, prof. Sicard se opet poziva na spiritualne faktore »dobrote, samilosti i strogosti« (I, 121), koji rese žene Južnih Slavena, na kršćanstvo i na islam, a da ne kaže, zašto ovi faktori uzrokuju ovakav položaj žene u zadrugama.

Posljednji elemenat zadruga je autoritet glavara. Citirajući Jirečka,⁹ pisac podsjeća, da je on bio prvi »između glavnih pisaca«, koji je smatrao domaćina jednim od glavnih elemenata zadružnog života. Domaćinom se postaje izborom, ne toliko po dobi, koliko po sposobnostima, tako da svaki član zadruga, pa i žene mogu postati domaćinom. Njegove funkcije se sastoje u upravljanju zadružnim životom

⁹ *Istorija Srba*, Beograd 1929.

pod nadzorom skupštine zadrugara, kojoj polaže račun o svom radu. Bez privole skupštine domaćin ne smije raspolagati imetkom zadruga. Njemu uz bok stoji domaćica, koja organizira i nadzire poslove žena. Pisac pokazuje na primjerima, da funkcija domaćina nije doživotna i da prestaje zaključkom skupštine, ako rad domaćina ne zadovoljava. Nipošto nije jasno, zašto je ovo važno poglavlje obrađeno vrlo sumarno i zašto je pisac našao samo nekoliko riječi, da govori o skupštini zadrugara, koja je glavni organ zadruga, dok je daleko manje važnim stvarima kao na pr. redu, kojim zadrugari sjede za stolom pri uzimanju obroka, posvetio čitave stranice (I, 89—101). Osim toga pisac bez razloga naziva skupštinu zadrugara »le conseil« — savjet, a ne »l'assemblée« — skupština.

Prof. Sicard obuhvaća sve ove glavne elemente u svojoj »statičkoj« definiciji zadruga, koja bi trebala pokazati što je zadruga bila prije II. Svjetskog rata. Prevest ćemo doslovce ovu definiciju, držeći se piščeva stila; »Zadruga je životna društvena jedinka, sastavljena od pojedinaca, povezanih krvnim srodstvom (stvarnim ili fiktivnim), od muških elemenata, čija se nepodijeljena ekonomska aktivnost, koja se temelji na kolektivnom posjedu kapitala u naravi i ulaganja u zajednicu muškog i ženskog kapitala — rada, razvija, pod rukovodstvom savjeta zadrugara, što ga kod njih i kod drugih pripadnika predstavlja glavar, koji se može maknuti. Ovog glavara određuju zadrugari na temelju njegove praktične, etičko-ekonomske nadmoći s ciljem da se osigura autarhička proizvodnja i raspodjela dobara i promet ovih istih dobara unutar jedne grupe kolektivnih jedinki istog reda, zahvaljujući specijalizaciji svakog zadrugara i pripadnika u istom autarhičkom okviru, koja završava u kolektivnoj potrošnji nepodijeljenog dobitka.«¹⁰

Sam pisac misli: »Definicija nešto duga, ali koja nam se barem čini jasna i potpuna...« (I, 47). Teško je složiti se s takvom samokritikom, naročito kad se ima u vidu glomaznost definicije, kojom se nastoji obuhvatiti ne samo suština zadruga, već također sve njezine funkcije. Glavni joj je nedostatak, što smatra rodbinstvo glavnim i osnovnim elementom zadruga, a ne uzima u obzir ekonomski momenat prinude, koji sili zadrugare da žive i rade zajedno zbog toga, što im se proizvodne snage nisu razvile u zaostalim materijalnim uvjetima zabitnih krajeva, u kojima su se sačuvala zadruga. Baš ovo zapostavljanje ekonomskog i isticanje etičkog momenta što dalje, sve to više udaljuje pisca od toga, da ispravno prosuđuje stvarnost zadrughog života i položaj, što ga zadruga zauzima općenito u društvenom razvitku.

Nesklad između piščeva subjektivnog odraza o združici i objektivne stvarnosti naročito dolazi do izražaja, kad se u II. dijelu — Raspadanje — pristupa analizi postanka zadruga. Već na prvi pogled začuđuje, da prof. Sicard počinje istraživati proces razvitka zadruga od njezina raspadanja. To dakako znači, da on prepo-

¹⁰ »La zadruga est une unité sociale de vie, formée d'individus unis, par la parenté consanguine, (réelle ou fictive), d'éléments mâles, dont l'activité économique indivisée, fondée sur la possession collective du capital-nature et la mise en commun du capital travail féminin et masculin, se développe, sous la direction du conseil des communautaires représentée auprès d'eux et des commensaux par un chef amovible. Ce chef est désigné par les communautaires sur la base d'une supériorité pratique éthico-économique, en vue d'assurer une production et une répartition autarcique des richesses et une circulation de ces mêmes richesses à l'intérieur d'unités collectives du même ordre; cela grâce à une spécialisation du travail de chacun des communautaires et des commensaux dans le même cadre autarcique, aboutissant à une jouissance collective du profit indivisé« (I, 146).

stavlja, da je zadruga postojala i da postoji, ali da ne nalazi za shodno da na ovom mjestu opiše u kojim je historijskim uvjetima ona nastala. Pisac ističe, da za rezultate istraživanja nije važno, »da li je zadruga predstavljala primarnu pojavu, od koje su potekle ostale društvene pojave, koje su s njome povezane, ili je izvedena iz neke druge, sekundarne« pojave, ili je »možda, posljednja pojava« (I, 152). Budući da se zadruga ne istražuje kao »forma jedne serije evolucija društvenih ustanova«, nema razloga da se ispituje, »od kuda potječe zadruga, već ono, što se javlja kao proizvod njezina raspadanja (autor veli doslovce — transformation dissolutrice — O. M.)« (I, 152). Prema mišljenju prof. Sicarda, »najbolji način da se dođe u doticaj s društvenom stvarnošću sastoji se u tome, da se posmatraju promjene one ustanove, koja se uzela za polaznu točku i za koju se već dala statička definicija« (I, 152). A do dinamičke definicije, t. j. one, koja prikazuje ustanovu u njezinu razvitku, može se doći samo »posmatrajući proizvod raspadanja«, jer će se »na najdonjoj točki raspadanja pojaviti, možda, jedna točka za povratak (un point de rebroussement)«, koja će pokazati smjer drugih istraživanja u svrhu, da se zadruga lokalizira u »južnoslavenskoj kućnoj evoluciji« (I, 153).

Drugim riječima, nije važno istraživati pojavu u njezinoj historijskoj uvjetovanosti i u promjenama, koje određuju ekonomski i drugi materijalni uvjeti. Prema mišljenju prof. Sicarda posve je dovoljno promatrati, u što se raspada neka ustanova, te između tih proizvoda njezina raspadanja po volji izabrati »un point de rebroussement«, točku od koje se može vratiti natrag, u konzervativnost, a ne poći naprijed prema savršenijim oblicima zbivanja. Ovo vraćanje unatrag, kretanje u zatvorenom krugu od starih zadruga, koje se raspadaju, do novih, koje se stvaraju, karakterizira pišćev metod istraživanja i oduzima naučnu vrijednost njegovu djelu. Ovo je smjer manjeg otpora. Pisac priznaje, da postoje velike poteškoće za ispitivanje prvotnih društvenih oblika, od kojih je nastala zadruga. Baš zbog ovih poteškoća »stadij raspadanja, kojim se preobražavala ova društvena grupa, morao je doći na prvo mjesto, jer je to očito jedina faza, koju možemo slobodno promatrati i čije uzroke, proces razvitka i rezultate možemo lako ustanoviti« (I, 153). Ovakav izbor metoda istraživanja u društvenim naukama samo prema tome da li postoje veće ili manje poteškoće za rad, ne čini nam se naučnim.

»Dijalektika« prof. Sicarda vrti se u krugu: raspadanje zadruge — preporod zadruge — i opet raspadanje zadruge. Razvojni procesi zbivanja pokazuju, kako se raspada *staro* i kako se u njegovu sadržaju razvija *ново*. Nasuprot tome ovo kretanje u krugu, t. j. raspadanje nekog oblika, od kojega nastaje ovaj isti oblik, ima određenu svrhu. A ta je da se nađe potvrda za njegovu vječnost. I zato »zakon ritma«, t. j. kolebanje između raspadanja i postanka zadruga, mora postati »bitnim zakonom evolucije« (I, 151). Saglasno takvoj »dijalektici«, zadruga u svojoj porodičnoj, kooperativnoj i nacionalno-državnoj formi, kako je opisuje prof. Sicard, predstavlja stalnu i nepromjenljivu ustanovu u životu Južnih Slavena.

Uzroke raspadanja zadruga pisac dijeli na historijske, geohistorijske, ekonomske, psihološke i pravne. Među velikim historijskim uzrocima na prvom je mjestu Francuska revolucija 1789. i Revolucija 1848., t. j. ideje, koje su od njih potekle. Geohistorijskim uvjetima pisac smatra utjecaje sa Zapada, koji su se širili po cestama, što su ih izgradili još Rimljani, onda hajdučiju i ustanke protiv Turaka, nove, individualističke ideje, koje su osobito došle do izražaja kod srpskog seljaka u doba I. Svjetskog rata i, konačno, unutarnju kolonizaciju u bivšoj Jugoslaviji.

Ekonomskih uzroka ima više: to je napredak saobraćajnih sredstava, naročito željeznica, povećanje broja činovnika u administraciji, industrializacija, razvitak gradova i agrarne reforme od francuskih pokušaja u Ilirskim provincijama do agrarnih »reformi« bivše Jugoslavije. Psihološki se uzroci raspadanja očituju u separatističkim i individualističkim težnjama pojedinih članova zadruge, u čemu prednjače žene s njihovom »željom za oslobođenjem«. Na kraju, pravni uzroci se sastoje u propisima srpskog i hrvatskog zakonodavstva, koji normiraju diobe zadruge, te tako dolaze u sukob s »pravnim običajima«, koji potječu iz davnine i koji ne dopuštaju da se zadruge dijele. Govoreći o »pravnim običajima« pisac se poziva samo na izjave Karadžića i kneza Miloša (I, 196). Po svemu se čini, da su ono, što on misli pod »pravnim običajima«, zapravo mjere, koje poduzima vlast, koja nastaje u novim prilikama kapitalističkog poretka na Balkanu, da još neko vrijeme zadrži zadrugu kao najpodesniji oblik za eksploataciju.

Pisac je u nekoliko navrata posjetio iste zadruge te na konkretnim primjerima pokazuje pojedine slučajeve njihova raspadanja. Iz ovih primjera on deducira posebne faze raspadanja zadruga, koje se odvijaju ovim redom. Najprije dolazi do cijepanja zajedničke zgrade za ljude i životinje, na kuću, u kojoj stanuju svi zadrugari i koja nema posebnih soba za pojedine parove, i na staju. Onda se u pojedinim kućama izgrađuju posebne sobe. Kasnije se sama kuća dijeli na dva ili više dijelova, koji međusobno nisu povezani. Daljnji momenat predstavlja izgradnja više kuća, u kojima pojedini zadrugari stanuju odvojeno, a da se ipak sastaju kod uzimanja jela. Na kraju tog procesa imamo odvojene kuće i odvojeno uzimanje obroka, i, konačno, različite krsne slave kod bivših pripadnika iste zadruge.

Prof. Sicard je mišljenja, da ovaj proces raspadanja može završiti diobom zadruge u nekoliko manjih zadruga, u nekoliko inokoština i u nekoliko »bračnih porodica« (I, 241). Napadna je izvještačenost razlike, koju pisac pravi između inokoštine i seoske »bračne porodice«. Prof. Sicard se kritički ne osvrće na Bogišićevo stajalište o inokoštini, kao uostalom ni na mišljenja drugih pisaca o postanku i funkcijama zadruge. Ovaj je propust presudan za njegovu teoriju, koja se na ovaj način potpuno otkida od stvarnosti života na selu.

U svojoj studiji »*De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*«¹¹ Bogišić je ispravno pokazao da između zadruge i inokoštine nema nikakve razlike u suštini, već samo u broju članova. Nazive »zadruga« i »inokoština« narod ne pozna u onom smislu, koji mu daju pravnici.¹² Vuk Karadžić je u svom riječniku definirao zadrugu kao »Hausgemeinschaft (im Gegensatz der einzelnen Familie); — plures familiae in eadem domo (more serbico)«, a inokoštinu — »Der Zustand da man inokosan ist, vita cognatis destituta«. Inokosan je za Vuka, — »einzeln, einsam, d. h. ohne andere verwandte Familienhäupter, bloss mit seinem Weib und Kind im Hause; sine cognatis cum sola uxore et liberis degens.«¹³ Ako je pravna nauka prihvatila ove nazive, Bogišić misli, da iz toga ne slijedi, da oni odražavaju različite ustanove, već samo razne stepene iste društveno-ekonomske ustanove. Za narod »ove dvije porodice su iste naravi«,¹⁴ jer »načelo društvenosti, kolektivnosti

¹¹ Paris, 1884.

¹² Op. cit. str. 39.

¹³ Op. cit. str. 15.

¹⁴ Op. cit. str. 40.

ima istu prirodu, isti karakter u oba oblika porodice«. ¹⁵ Ovom je idealističkom formulacijom Bogišić istaknuo osnovnu činjenicu kolektivnosti. Ova kolektivnost nije nikakav princip, već konkretna pojava, koja proističe iz stvarnih ekonomskih potreba prvobitnih društvenih oblika, u kojima uzajamna suradnja većeg broja ljudi mora nadoknaditi primitivnost oruđa i čitavog načina proizvodnje.

Nadalje Bogišić izričito upozorava, da postoji bitna razlika između inokoštine i »gradske porodice«, koja se ravna prema pravnim propisima, čiji je izvor rimsko pravo. ¹⁶ Razlika između ova dva oblika se ne sastoji u broju pripadnika, koji ih sastavljaju, jer i »gradska porodica« i inokoština ne obuhvataju veći broj rodbine od muža, žene i njihove djece. ¹⁷ Jedna se razlikuje od druge zato što je »gradska porodica« monogamna porodica klasnog društva, a inokoština zadnji proizvod raspadanja prvobitne zajednice.

Na ovom području prof. Sicard se potpuno razilazi s Bogišićem, a da ne navodi razloge i ne ističe ono, u čemu bi Bogišić imao krivo. On stvara posebnu kategoriju »bračne porodice« na selu, koja bi se razlikovala od inokoštine. Pri tom doduše veli, da je »bračna porodica kod srpskog seljaka nedavni proizvod novih strujanja, koja još nisu razvijena« (I, 407), t. j. težnja za individualiziranjem pojedinaca. Onog časa kad pisac dopušta da od takvih porodica mogu nastati inokoštine, odnosno zadruge, postaje jasno, da se nalazimo pred onom istom pojavom kolektivnog porodičnog života, što ga je Bogišić opisao kao karakterističan za Južne Slavene.

Prema prof. Sicardu razlika između inokoštine s jedne strane i bračne porodice s druge bila bi ova. »Bračnu porodicu« sastavljaju otac, majka i djeca, između kojih je *samo jedno muško* (I, 261). Inokoština se sastoji također od oca, majke i od djece, ali *sa više sinova*. Ovo cijepanje nije metodološki opravdano, a da ne govorimo o tome da nema nikakve podloge u stvarnosti. Piscu je ono potrebno, da u procesu raspadanja zadruge utvrdi zadnju točku, od koje počinje obratni proces ponovnog formiranja zadruge. Između zadruge na jednom polu i »bračne porodice« na drugom inokoština je »bitno prelazna« ustanova zato, što se od nje stvaraju nove zadruge.

Prof. Sicard šutke je prešao preko činjenica, što ih je Bogišić utvrdio, kao da ih nikada nije bilo, iako se u bibliografiji i u samom tekstu poziva na Bogišićevu studiju o inokoštini. Na to ga je prisilio metod, kojim se služi: proces raspadanja društvenih ustanova, na kojem počiva čitava teorija, pretpostavlja, da postoje proizvodi njihova raspadanja. Ako bi pisac prihvatio Bogišićev nazor, da je zadruga i inokoština u biti jedna i ista ustanova, s različitom količinom radne snage, onda ne bi bilo onakvih proizvoda raspadanja zadruge, kakvi bi mogli biti od koristi za njegovu teoriju. Ako tih proizvoda nema, onda nema ni obratnog procesa formiranja zadruga kao osnove prošlog, sadašnjeg i budućeg društvenog života Južnih Slavena — teza, koju prof. Sicard nastoji dokazati u svojim radovima.

Cijepanje na inokoštinu i »bračnu porodicu« omogućuje piscu da potkrijepi svoje izlaganje argumentima iz mehanike o raznim »unutarnjim« i »vanjskim silama«, koje djeluju u procesu raspadanja zadruga. Ovaj proces odvija se u dva »ritma« (I, 267). Jedan je zadruga — inokoština — »bračna porodica«, a drugi: »zadruga« — inokoština — zadruga. U tom »ritmičkom razvitku« zadruge pisac je htio prikazati one

¹⁵ Op. cit. str. 41.

¹⁶ Op. cit. str. 11. i sl.

¹⁷ Op. cit. str. 11.

elemente, koji pogoduju »ravnoteži, t. j. zdravlju i životu« neke društvene grupacije (I, 269). U tom smislu su za prof. Sicarda pozitivne zadruga i »bračna porodica« zato, što »predstavljaju homogenu grupu sila, koja joj »zadrugi ili »bračnoj porodici« — O. M.) dopušta, da ima stalan i uravnotežen život«, dok inokoština nije homogena zato, što je »prelazni organizam, patološki organizam« (I, 277).

Valja istaknuti, da pisac nije uvijek dosljedan u svom stavu. U ovoj knjizi on tvrdi, da je »bračna porodica« stalan i uravnotežen oblik, a u »*Problèmes familiaux chez les Slaves du Sud*« veli ovo isto za »gradsku bračnu porodicu«, dok sada »seoska bračna porodica« postaje »nestalnom pojavom« (III, 130).

Na postanak ovakvog shvatanja porodičnih oblika u Jugoslaviji utjecala je svakako činjenica, što je prof. Sicard uostalom ističe, da se s obzirom na inokoštinu pravo stare Jugoslavije kolebalo između dva naziranja. Od ovih ju je jedno smatralo porodicom, na koju valja primjenjivati propise građanskog prava, a drugo — zadrugom manjeg opsega, koja zato podleži nepisanom »običajnom pravu«. Stoji činjenica, da je autorova teza o razlici između »bračne porodice« i inokoštine u najmanju ruku prostodušna, jer se rođenjem ili smrću jednog muškog djeteta »bračna porodica« pretvara u inokoštinu i obratno. Ovo znači da je rođenje samo jednog jedinog »muškog djeteta u stanju da od »uravnoteženog i stalnog života grupe homogenih sila« (I, 277) učini »patološki organizam«, u kojemu se bore »razne, pobježe neodređene heterogene sile« (I, 277). Ovo je dobar primjer, kako predubjeđenja i apriorna (preduzeta) stanovišta mogu otežati, čak i onemogućiti da se shvate najelementarnije stvari. Seciranje zadrugnih oblika po unaprijed određenim shemama doduše je interesantno, da se upoznaju metodi istraživanja buržoaske nauke, ali to ne znači, da rezultati takvog postupka odgovaraju strogim zahtjevima naučnosti. Ovo je razlog zašto se izlaganje prof. Sicarda to više udaljuje od stvarnosti života, što više povezuje u jednu apstraktnu sintezu one rezultate, do kojih je došao analizom stanja zadruga na terenu, koje je posjetio.

Čitavo piščevo razlaganje u III. dijelu — Stvaranje — u znaku je ove osnovne griješke. »Ako je raspadanje, koje pretvara (dissolution transformatrice), pravilo razvitka zadruge, kojom se ona smežurava na bračnu porodicu, ovo isto raspadanje, koje pretvara, mora na isti način predstavljati pravilo zadruge u stanju formiranja« (I, 281), — nova je piščeva pretpostavka, koja ga ovlašćuje da historijski postanak zadruge također tumači s pomoću raznih sila i njihovih ravnoteža. Pisac vrlo slobodno rukuje sociološkim terminima. On razlikuje »tribu«,¹⁸ »pleme«, »tribu-clan«, »pleme-clan« i »clan«, a da odmah u početku III. dijela ne navodi, što zapravo misli pod tim nazivima. To stvara zabunu kod čitaoca, koji ne može slijediti prof. Sicarda u labirintu njegove terminologije. On sam se koji put gubi u njemu. Govoreći o Mijacima, postavlja pitanje: »Ali, imaju li ova *plemena ili plemena-klanovi* neku organizaciju?« Na idućoj strani veli: »Iz ovog kratkog izvještaja o stanju *klana, ili zapravo plemena-klana* u južnoj Srbiji...« I na kraju: »Mijak se razlikuje od svih ostalih *plemena* ili od svakoga od drugih *klanova* i po svom jeziku i po svojoj odjeći i po svom obitavalištu« (I, 307). Konačno se ne zna da li su Mijaci plemena ili klanovi ili i jedno i drugo.

¹⁸ Ne prevodim francuske termine zato, što se pisac uporedo s njima posebno služi i srpsko-hrvatskima, kojima često daje neki posebni smisao, koji se ne može uvijek dokučiti.

Poslije pregleda stanja, u kojem žive plemena i bratstva u Crnoj Gori, pisac konačno identificira pleme sa »tribu-clan« (I, 332), a bratstvo s klanom i selom, naglašavajući da nema ništa zajednička s fratrijom prvobitnih naroda. Naročitu važnost prof. Sicard polaže na krsnu slavu. Prema njegovu mišljenju ona je religiozni faktor, koji zajedno povezuje pripadnike istog bratstva u jednu duhovnu cjelinu.

Utvrdivši ove sociološke elemente, pisac tumači »ritam« raspadanja od plemena do zadruga. Pleme je »masa ljudi na putu prema novim područjima«, a u ovom slučaju je »neizmjereno južnoslavensko pleme« (I, 365). Od njega nastaju najprije manja plemena i, kasnije, kad bi se ona stalno naselila na određenom teritoriju — bratstva. Ova bratstva se onda raspadaju u zadruge, od kojih ponovo mogu nastati plemena. Pleme i zadruga dva su stalna pola sa »homogenim, unutarnjim silama«, dok je između njih bratstvo isto takav prelazan oblik kao i inokoština. Ovo »ritmičko balansiranje« nastavlja se formiranjem novih pripadnika plemena i zbog potrebe da se rad specijalizira unutar jednog užeg i stalnijeg okvira, kao što je zadruga u odnosu prema plemenu (I, 371).

Na temelju ovih »činjenica«, prof. Sicard daje dinamičku definiciju zadruga: »Zadruga je etička, ekonomska i politička, aktivna društvena jedinka, koja, živeći već u unutrašnjosti plemena, dodaje njegovu duhovnom karakteru materijalnu osnovu, koja će mu dopustiti, da se na čas stabilizira u bratstvu. Ova jedinka dopušta, da bračni par unutar plemena živi u njegovu okviru i po njegovim zakonima, sve dok etički, ekonomski i politički opći uvjeti života ne omoguće ovom bračnom paru autonoman život, do kojega dolazi putem nestalnog posrednika — inokoštine. Djelovanjem sila, koje su proistekle iz njegova četiri osnovna elementa i po svom položaju u sredini razvojnog procesa ljudskog skupa, ova jedinka oživljava razne ritmičke ravnoteže s pomoću kojih je južnoslavenska društvena grupa prešla od neodređene migracije do stabilizacije u gradu.«¹⁹ Kao i svojedobno »statička« definicija, ova dinamička također uočava pojedinosti kao što je na pr. »bračni par« plemena, koji može postati autonoman u »bračnoj porodici«. Ona ima također i neodgnetnutih zagonetaka; to je pojam »la migration indéterminée« — »neograničena migracija«. Ne treba naročito naglašavati, da su i u ovoj definiciji na prvom mjestu istaknuti duhovni momenti, u kojima prof. Sicard vidi određujuće uvjete društvenog razvitka.

U IV. dijelu — Usporedbe — pisac istražuje, da li postoji ili da li je postojao neki društveni oblik istovetan sa zadrugom u onim društvima, koja se nalaze u istom razdoblju razvitka. »Starost neke društvene grupe — tvrdi pisac — identificira se s utjecajima, kojima je ona bila podvrgnuta« (I, 415). Zbog toga zadruga ima određeni broj posebnih osobina, već prema kraju, u kojem postoji: Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Bosni-Hercegovini i Dalmaciji. Te osobine mogu biti slavenske,

¹⁹ La zadruga est une unité sociale éthique, économique et politique, active, qui, vivant déjà à l'intérieur du plemena, ajoute au caractère spirituel de celui-ci la base matérielle qui lui permettra de se stabiliser momentanément en bratstvo. Cette unité permet au couple du plemena de vivre dans son cadre et sous ses lois, tant que les conditions générales de vie éthiques, économiques et politiques ne facilitent pas à ce couple une vie autonome à laquelle il accède par l'intermédiaire instable de l'inokoština. Cette unité anime, par le jeu des forces, issues de ses quatre éléments constitutifs et par sa position motrice au centre du processus évolutif de l'agrégat humain les divers équilibres rythmiques, par lesquels le groupe social sud-slave a passé de la migration indéterminée à la stabilisation citadine (I, 372).

jugoslavenske, bizantinske, latinske, feudalne i muslimanske, te su kao takve proizvod duhovnih osobina njezinih pripadnika, čiji karakter može biti slavenski, jugoslavenski, bizantski, latinski, feudalni ili muslimanski. »Ovo je maksimum karaktera, što se opažaju kod Jugoslavena (le Yougoslave — u singularu — O. M.) Ugovora 1919.—1920; kod kojega smo posmatrali zadrugu« (I, 416). Čitajući ove retke postaje očito, da je piščevo fantaziranje natkrililo maštu V. Dvornikovića, koji je doduše pokušavao stvarati neku jedinstvenu karakterologiju Jugoslavena, istražujući u njihovu karakteru među ostalim i strane primjese. Ali ni on nije došao do toga, da govori o »feudalnom« ili o »bizantinskom« karakteru kao o osobinama pojedinih fizičkih osoba. Zbog toga valja pristupiti s velikom rezervom piščevim zaključcima o »općoj evoluciji kućno-ekonomskih grupa« (I, 416).

Prof. Sicard analizira stanje zadruga u Bugarskoj, utvrđuje njihovo postojanje u Albaniji i konstatira da u Grčkoj žive organizirane u zadrugama samo etničke grupe slavenskog porijekla i Aromuni. Istražujući analogne društvene oblike u Rusiji, pisac izjednačuje bez ostatka zadrugu s rodbinskom zajednicom očinskog tipa (boljšaja semja). On dopušta, da postoje neke razlike između njih, naročito s obzirom na način upravljanja. Unatoč tome što je zadržno uređenje demokratsko, a očinsko »velike porodice« u Rusiji autokratsko — u prvom domaćina biraju i skidaju, dok u drugom postoji neograničena vlast boljšaka, koji je apsolutni glavar sve do svoje smrti — pisac zatvara oči pred očevidnošću: »Ove razlike su više prividne, nego li stvarne, i ne smije se dopustiti, da one dovedu do toga, da se iskopa jaz između dvije analogne, ako ne istovjetne činjenice« (I, 476). Prof. Sicard tvrdi protivno historijskim činjenicama, da je kod Južnih Slavena u prošlosti vlast domaćina također bila apsolutna kao i u Rusiji (I, 478). Pri kraju on identificira ruski »mir« s klanom zato, što nosi u sebi »klicu, zametak države« (I, 185). Prof. Sicard je i ovdje pogriješio. On je zamijenio teritorijalnu seosku općinu — mir iz XI. i XII. vijeka, koja predstavlja prijelaz od organizacije rodovskog uređenja na političko²⁰ i koja zbog toga predstavlja temelj države, s mirom, seoskom općinom iz XVIII. v., čiji oblici nastaju pod utjecajem feudalne eksploatacije. U daljnjem razlaganju pisac se osvrće na rodbinske zajednice u Francuskoj te zaključuje, da su nastale »na vještački način« kao specifičan proizvod u prilikama feudalnog društva. U Mađarskoj zadruga nema; izuzeci se nalaze kod seljaštva slavenskog porijekla. Ovo isto vrijedi i za Rumunjsku, gdje zadruga ima u Besarabiji (koja je sada dio Sovjetskog Saveza) i Dobrudži, t. j. u krajevima sa slavenskim stanovništvom.

Na kraju ovog dijela pisac se dotiče nekih teorija o zadruzi. On se osvrće na Meitzenovu teoriju o tome, da je zadruga tipično slavenska ustanova, i pobija Peiskerovo mišljenje, da je ona nastala kao rezultat eksploatacije i financijske politike feudalnih vlasti, kao i Dopschovu tezu o radnim zajednicama alpskih zemalja, koje su identične sa zadrugom. Prof. Sicard očigledno prihvaća Meitzenovo rasiističko gledište, da je zadruga mogla nastati samo ondje, gdje postoji »slavenska rasna podloga, koju su razni utjecaji u većoj ili manjoj mjeri mogli prilagoditi svojoj slici, koju su mogli iznakažiti, ali na čijem dnu uvijek ostaje stari društveni kostur, čija je materija, a u isto vrijeme i zglobovi, bila zadruga« (I, 543).

U zadnjem dijelu — Lokalizacija — pisac istražuje mjesto i važnost zadruge u društvenom životu Južnih Slavena uopće. U ovom odsjeku prekid sa stvarnošću

²⁰ Deržavin, *Slavjane u drevnosti*, Moskva 1945., str. 59; Grekov, *Krestjane na Rusi*, Moskva 1946, str. 65. i sl.

postaje definitivan, jer se pisac bez povratka uputio utopističkim stazama svog učitelja E. Lasbaxa. Njegov cilj se ne sastoji u tome, da utvrdi mjesto zadruge među »kućnim ustanovama« i u redoslijedu njihovih tipova. Budući da je ona »u društvenoj Statici sudionik etičkih, ekonomskih i političkih vrijednosti, a u društvenoj Dinamici — triju dinamika (dynamiques) kretanja, prostora i vremena« (I, 549), njezin je domašaj daleko veći. Prof. Sicard citira riječi E. Lasbaxa, da je zadatak sociologije »realizacija ovog konačnog organizma: ljudskog grada«. ²¹ Zato mu se čini nužno, da postavi »zadrugu u okvir Države, a ne samo u okvir porodice« (I, 549). Idealizam prof. Sicarda je na ovaj način postao očevidan. Doslovce shvaćajući njegove riječi, činilo bi se, da je zadruga *jedina* društvena ustanova, koja je istodobno etička, ekonomska i politička, i da ni jedna druga društvena ustanova istodobno ne postoji u kretanju, prostoru i vremenu. Pisac svijesno i dosljedno uzdiže zadrugu nad druge ustanove, kako bi opravdao tezu o njezinoj važnosti i o njezinu preporodu, kojoj se priklonio još prije nego što je počeo raditi na ovom svom djelu.

»Ako treba učiniti revoluciju — veli prof. Sicard — *to nije ona*, koju sebi pripisuju neki predstavnici zapadnog kooperativizma i *koja bi uništila kapitalistički poredak*, već ona kojom će kućna i porodična zadruga ustupiti svoje mjesto ekonomskoj i društvenoj zadrugi« (I, 585 — podcrtao O. M.). Ovaj sistem zajednica predstavlja »bitan temelj države, koja se osniva na porodici« (I, 554), a »participira na komunizmu u onome, što ovaj ima od zajednica« (I, 568). Ova apriorna teza izražena je u alternativni, koju pisac postavlja na kraju knjige: »Od dviju stvari jedna: ili će uspjeti Revolucija zajednica ili će se raspojasati Revolucija komunista« (I, 657). »Strašna dilema — podcrta va pisac — koja nastaje zbog sociološke činjenice komunizma« (I, 656). Po njegovu mišljenju, komunizam je uvijek postojao, jer je vezan za sam pojam čovječanstva, ali je ekstremno te do danas nije pokazao, da bi bio »srednji član (terme) pomirenja i sinteze, t. j. član (terme) života.« I protiv ove ekstremnosti komunizma valja ostvariti ideal zajednica.

Poglavlja, koja slijede, imaju relativnu vrijednost. Pisac u njima opisuje položaj zadruge u razvitku »kućne grupe«, »kućne ekonomije«, u vezi s postankom zanata, njezino mjesto u nacionalnoj ekonomiji Jugoslavije, prijelaz s porodične na kooperativnu zadrugu i njezin utjecaj na »psihosociološki nacionalni razvitak«. Sva ta izlaganja su tako namještena, da mogu služiti potvrdom piščevim preduzetim tvrdnjama, iz kojih se što dalje, sve više pokazuje konzervativizam, kojemu je cilj da sačuva klasne odnose u kapitalističkom društvu.

Osnovna teza prof. Sicarda, kojoj služi čitavo njegovo djelo, pokazuje se u završnim stavcima ove prve knjige. Kod Južnih Slavena je od »porodične, kućne zadruge« nastala profesionalna, a ova opet omogućuje postanak »nacionalne i državne zadruge«. »Na taj način bi se ostvarila idealna zajednica. Samo takva »Revolucija zajednica« je u stanju da se suprotstavi »snazi marksističke klase«, s kojom se nalazi u borbi. Ta će borba trajati sve do dana, kada »zajednica bude pokazala svoju snagu... ili svoju slabost« (I, 658). I ovim antikomunističkim stavom pisac završava svoju knjigu.

U njoj ima mnogo neodređenih mjesta, od čega trpi njezin naučni kvalitet. Pisac na pr. ne tumači što je to kućna grupa (groupe domestique), govori neodređeno o jednom »neizmjenom južnoslavenskom plemenu« (I, 363) o »primarnoj zadrugi«

²¹ La réalisation de cet organisme final: la Cité humaine (I, 549).

(I, 397), o »plemenima, proizašlim iz istog naroda« (I, 306), o »neizmjernim društvenim agregatima iz pradoba« (I, 53) i t. d.

Ako slabu opremu prve knjige može opravdati činjenica, da je objavljena u doba rata, ova ista činjenica ne može služiti kao isprika, da je tako opsežan rad izašao bez kazala imena i stvari.

II.

Želja da što bogatijom argumentacijom podupre navode iz svoje prve knjige, navela je pisca na originalnu misao, da iz djela glavnih srpskih pisaca od god. 1850—1912 iznese podatke, koji se tiču zadrugnog života: genealogije porodica, položaj sela, bratstva i plemena, razvitak porodica i bratstava. Ovo je sadržaj njegove druge knjige »*La Zadruga dans la litterature serbe (1850—1912)*«.

Prof. Sicard počinje pregled autora i djela s Lazom Lazarevićem (Prvi put s ocem na jutrenje, Školska ikona, Na bunaru), nastavlja s Milovanom Glišićem (Zadušnice, Prva brazda), Simom Matavuljem (Na badnji dan, Kako se Latinče oženilo, Ljubav nije šala ni u Rebesinju, Čevrljino zločinstvo), Stevanom Popovićem (Šumareva kćerka), Stevanom Sremcem (Pop Ćira i pop Spira) i Petrom Kočićem (Tuba). S najvećim brojem djela zastupan je Janke Veselinović (Kumova kletva, Braća, Soljanka, Čiča Toma, Povilj, Jarani, Nedelja, Bogati sirotan, Ratar, Domaći sud, Otac i sinovi, Seljak, Neprilika, Pisma sa sela i Položajnik).

Ukratko nabacivši sadržaj pojedinih djela, u idućim poglavljima pisac citira iz njih pojedine odlomke. S njihovom pomoću opisuje način stanovanja zadrugara i geografsku lokalizaciju zadruga, plemena i bratstva. Zatim istražuje odnose između zadrugara, naročito položaj domaćina, domaćice, braće, snaha, djece i pečalbara i rekonstruira genealogije prema rodbinskim odnosima. Poslije toga analizira zadrugne običaje, i to najprije one »osnovne«, koji uvjetuju, da postoje zadruge (II, 95), kao zajednice imetka, krvi i života, pa diobe zadruga, isključenje zadrugara, raspadanje zadruga, mobu i djelovanje »novog duha«. Završava knjigu tekstovima, koji opisuju »sporedne običaje« kao gostoprinstvo, djevojački miraz, sklapanje brakova, svadbe, porode, religiozne propise, krsnu slavu i t. d.

Ali ono bitno — siromaštvo i tešku borbu za opstanak — pisac nije nigdje istakao. On je doduše pomno isticao sve elemente zadruga, i njezine običaje, koji se nalaze u djelima spomenutih autora. Propustio je opisati suštinu njezine ekonomske strukture, koja je uvjetovana slabom proizvodnjom i neprekidnom borbom za opstanak protiv prirode na jednoj, a kapitalističke eksploatacije na drugoj strani.

III.

Treću je knjigu — *Problèmes familiaux chez les Slaves du sud* — prof. Sicard napisao već poslije svršetka II. Svjetskog rata. On je posjetio Jugoslaviju u dva navrata, godine 1945. i 1946., te je neposredno upoznao tekovine naše Narodne revolucije. Imao je prilike da se uvjeri o neispravnosti svojih zaključaka i pretpostavaka, naročito s obzirom na navodni nepomirljiv sukob između komunizma i »ideje o zajednici.« Očevidnost ga je prisilila da prizna, da je »ovaj rad u isto vrijeme preinaka i, u nekim točkama, nastavak« prethodnog rada (III, 7). To je doduše preinaka, kako se vidi iz predgovora i uvoda, ali samo u odnosu na zaključke političke naravi.

Što se tiče suštine svojih teorija, prof. Sicard je ne napušta. Štaviše, nastoji da s njihovom pomoću protumači nastale promjene u Jugoslaviji.

Prema njegovu mišljenju te promjene nisu nastale kao rezultat revolucionarnog preobražaja u društvu naroda Jugoslavije, već evolutivnim razvitkom. »Do političkih, ekonomskih i društvenih promjena, nastalih u borbama za Oslobođenje, moglo je doći samo zahvaljujući određenom broju pojmova, pretpostavaka i shvaćanja, koji su karakteristični za jugoslavensku porodicu i koje smo analizirali u ovom radu kao i u nekim od naših prethodnih radova« (III, 8). Ova misao se ponavlja. Odanost naroda Jugoslavije svojoj domovini pokazala se »zahvaljujući porodičnom obliku, koji je karakterističan za Južne Slavene« (III, 9). A poslije pobjede nad vanjskim i unutarnjim neprijateljem svagdanji život naroda Jugoslavije, nove ustanove, novi propisi i novi običaji za prof. Sicarda tek su »normalna posljedica starih shvaćanja i s druge su strane samo razvili i potvrdili ona stara shvaćanja prilagođujući ih sadanjim potrebama« (III, 9).

Ni jedne riječi nema prof. Sicard za Komunističku partiju Jugoslavije i za njezinu rukovodeću ulogu u Narodnoj revoluciji. KPJ za njega kao da ne postoji. Samo na jednom mjestu on ju je imao pred očima, kada govori o »eliti«, koja, »i onda, kada ima pravo, ostaje manjina« (III, 131), dok je drugi put samo usput spominje kao »određenu političku grupu« (III, 177), a da ne kaže koja je to grupa. Isto tako prof. Sicard ne opisuje promjene u ekonomskom životu, koje su narodima Jugoslavije otvorile put u socijalizam. Nema govora o likvidaciji kapitalističkih grupa i njihove klasne vladavine, o nacionalizaciji industrije i nestanku eksploatacije, o promjenama u radnim odnosima, što se sve moglo već lako ustanoviti u oktobru 1946., kada je pisac bio posljednji put u Jugoslaviji. Nije teško pogoditi uzrok ove šutnje. Knjiga je namijenjena francuskim čitaocima, koje valja držati daleko od revolucionarnih misli, a kamo li da im se na revolucionarnim primjerima pokazuje način, na koji su narodi Jugoslavije likvidirali svoju kapitalističku prošlost. Zbog toga prof. Sicard naglašava i podcrtava »autohtoni, originalni i nacionalni karakter ove evolucije« (III, 10) kao i činjenicu da »bilo kakvo djelo od takvog zamašaja da se tiče čitave nacije nije nikada ništa drugo nego funkcija porodičnog stanja ove nacije« (III, 11). Ovo stalno naglašavanje, da je u Jugoslaviji porodični život osebujan i različit od onog u drugim zemljama, a naročito u zapadnoevropskim, ima određenu tendenciju. Prof. Sicard misli pokazati, da je socijalističko uređenje u Jugoslaviji moglo nastati samo zato, što su u njoj postojali posebni uvjeti, a naročito posebne tradicije porodičnog života, kakvih drugdje nema. Iz toga slijedi logički zaključak da ondje, gdje takvih istovetnih uvjeta nema, ne može ni doći do sličnih promjena.

U prvom dijelu ove knjige pisac opisuje porodični život na selu. Ovo je populariziran ekscerpt zaključaka iz njegova glavnog rada. Drugi je dio posvećen ispitivanju porodice u gradovima, u čemu pisac polazi od onih duhovnih momenata, koje je prethodno utvrdio za zadrugu. Njegovi izvodi imaju relativnu vrijednost, jer se porodica u gradu temelji na posve drugim ekonomskim osnovama, nego što je to slučaj sa rodbinskim zajednicama sa sela. Izvještačene, nametnute i netočne tvrdnje, u čiju se analizu ne ćemo upuštati, služe zato da se »dokaže« da tradicija »nije drugo nego skup navika, običaja, načina i ponašanja u odnosu na biće i na aktivnost, koji su nastali u krilu jugoslavenske grupe, kada se vezala na zemlju u času, kada se formirao klan, i koji su se u cjelini prenosili od pokoljenja na pokoljenje u raznim sektorima jugoslavenske zajednice« (III, 184). Od takve pretpostavke nije velik korak

do misli, da se socijalističko uređenje FNR Jugoslavije također osniva na ovoj istoj tradiciji.

Prema tome i u ovoj svojoj najnovijoj knjizi, pisanoj poslije rata, prof. Sicard ostao je kod svojih konzervativnih pogleda.

Prof. Sicard pokušao je da u radovima, koje je posvetio porodičnim oblicima života Južnih Slavena, dađe konačan sud o suštini južnoslavenske zadruge. Pored predubjedenja, koje smo prije istaknuli, mislimo da je pristupio ovom radu s odviše bojazni pred poteškoćama, koje ga čekaju. Nalazeći se pod utjecajem raznih mističnih tlapnja o «l'âme Slave» (III, 13) ili o »tajnama« ruske i slavenske porodice (III, 14), on je uvjeren da je sve »ono što je južnoslavensko, prije svega balkansko, t. j. zamršeno i složeno, od bizantske zamršenosti i nerazumljivosti, povezane s razlikom u rasi i sa suprotstavljanjem kultura i civilizacija« (II, 128), i da zato nije pristupačno »latinskom mentalitetu«. Budući da s pravom smatra, da je velika pogreška u tome, što su sociolozi dosada posvećivali premalo pažnje zadrugi, on se dao na ovaj posao. Da bude sigurniji, uzeo je sebi mentora u osobi Ž. Perića.

Moramo se sjetiti, da je Ž. Perić još godine 1922. ispitivao »duh komunizma« u Evropi, istražujući zašto se on pojavljuje među Slavenima. On misli, da su zadruge sredstvo protiv širenja progresivnih nazora i zato traži, da bi »demokratska buržoazija logički morala zadržati zadruge i širinu njihovih privilegija, jer su zadruge čvrsta brana protiv pauperizacije i proletarizacije«. A »proletarizacija zemlje veoma pridonosi širenju socijalizma — neprijatelja buržoazije«.²²

Kada se ocjenjuje rad prof. Sicarda na temelju svega onoga što se dosada reklo, treba ga uvrstiti među one buržoaske pisce, koji smatraju zadrugu konzervativnim elementom i sredstvom borbe protiv ostvarenja naprednih nazora u društvenom životu. U teoriji prof. Sicarda obnavlja se historijska škola prava, koja misli, da su duhovni momenti pokretač društvenog života, i koja smatra narodni duh Slavena temeljem njihova porodičnog prava i drugih društvenih ustanova, s tom razlikom da ima izrazitiju rasističku podlogu. Nema nikakve razlike između ove teorije i stanovišta Utješenića iz god. 1859, koji brani interese mlade hrvatske buržoazije sa zahtjevom da zadruge moraju postojati kao temelj »socijalne organizacije seoskog stanovništva« i da ih treba staviti »pod zaštitu zakona nasuprot destruktivnim utjecajima modernih političkih, juridičkih, komunističkih i socijalističkih doktrina«.²³

Značenje rada prof. Sicarda leži u velikom materijalu, koji je sakupljen i koji pruža dragocjene podatke o načinu zadrugnog života u nekim krajevima Jugoslavije neposredno pred II. Svjetski rat. On je doduše počeo s analizom objektivne stvarnosti, ali nije slijedio »krivulju« ljudske spoznaje, već se udaljio u smjeru, koji ga je odveo u idealizam. I ovdje ga je »učorstio« klasni interes vladajućih klasa.²⁴

²² *Opposition between Communism and Bourgeois Democracy as typified in the Serbian Zadruga Family*, Chicago 1922 (otisk iz *Illinois Law Review* XVI, 1922, br. 6).

²³ *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien 1859, str. 214.

²⁴ Lenjin, *Filosofskie tetradi*, Moskva 1947, str. 330.

Treba požaliti što ovaj prijatelj Jugoslavije nije našao za potrebno da u svojoj posljednjoj knjizi što vjernije prikaže dalekosežnost i dubinu promjena u društvenom životu naroda Jugoslavije. Neposredan kontakt s njima morao bi neutralizirati njegova predubjeđenja i utjecaje sa strane. Tako bi s jedne strane u pravom svijetlu prikazao svu veličinu napora naših naroda u njihovoj borbi za socijalizam, a s druge bi dao svoj doprinos napretku nauke na Zapadu.

Oleg Mandić

DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆ: ILIRSKA ONOMASTIKA NA RIMSKIM NATPISIMA DALMACIJE

Na osnovi jezične ostavštine kako balkanskih tako i mesapskih Ilira mnogi su lingvisti-ilirolozi razrađivali jezičnu ilirsku problematiku i unosili rezultate svog rada u opći okvir poznavanja ovog izumrllog naroda. Na temelju tih lingvističkih rezultata o ilirskim antroponimima, Duje Rendić Miočević zasnovao je svoju oveću radnju o ilirskoj onomastici, a dio te radnje objelodanio u Splitu 1948 godine kao prilog naknadno izišlom LII svesku Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku.

Odmah na početku treba istaknuti, da je dosadašnje tretiranje ilirskog onomastikona u svjetskoj nauci (Krahe, Schultze, Kretschmer i dr.) nosilo opće obilježje buržoaske koncepcije o postupku s materijalom, koji je trebalo naučno osvijetliti. Taj postupak kretao se većinom u okvirima lingvističke tehnike u užem smislu te riječi. Pri obradi ilirskih antroponima, vodilo se isključivo računa o onome što je ilirsko a što ne, ispuštajući iz vida šta to ilirsko predstavlja, sadržava li ono u sebi elemente, pomoću kojih bi se mogao odrediti proces društvenog razvitka starih Ilira i t. d. U tom razgraničavanju, šta je ilirsko a šta ne, građanska je nauka postigla zamjerne rezultate, ali je pri tom ostala nesposobna da pođe korak dalje, da sagleda životnu sadržinu, koja u datom lingvističkom materijalu leži.

Rendić je na sektoru svoje uže naučne specijalnosti (epigrafika) uočio ovu suprotnost i ovako je izrazio u uvodnom dijelu svoje radnje (str. 6):

»I pored ovako bogate literature o ilirskoj onomastici, vrlo je slaba ili gotovo nikakova pažnja bila posvećivana funkcionalnom značenju onomastike u kulturnom i društvenom životu Ilira. Izolirano proučavanje imena (antroponima), koje ne vodi računa o njihovoj organskoj povezanosti, o karakterističnim oblicima nomenklature i oblikovanju onomastičke formule, ne može pridonijeti temeljitom poznavanju onomastike jednog naroda, koja je vjeran odraz njegova neprekinuta kulturnoga i društvenoga razvitka.«

Potpuno je opravdano očekivanje, da će već samo pravilno Rendićevo prilaganje materijalu donijeti ploda, t. j. da će rezultati njegova istraživanja obogatiti današnje poznavanje društvenog razvitka starih Ilira.

Prikazat ću Rendićev rad onako, kako ga je on sam razvijao, s tim da ću se u toku izlaganja posebno zaustaviti na momentima, koji su interesantni za društveno-historijski razvoj prastanovnika naših zemalja.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B